

Egy debreceni kántor életének fordulata: Diószegi K. István története

Csorba Dávid

A címben jelölt személy ismert 17. századi kálvinista lelkész (1635k–1698), akinek egyházi szolgálata előtti kántori életét már feljegyezte a szakirodalom, bár sokat nem tudott ezzel kezdeni. Előbb tehát a kora újkori kálvinista kántor szerepéről szólok (a) egyetlen alkalmazási vita kapcsán, melynek forrását egy eddig nem ismert levéltári adat szolgáltatja. Ez alapján egy másik jelenséget is tisztázni lehet (b): a fenti lelkész nevének variációi között igyekszem rendet tenni. Majd az egyik elveszett művének az eddig elérhető legpontosabb címléírását adom meg (c), pótolva és kiegészítve az RMNY-tételben csak feltételezett és hiányos adatokat. A vizsgálódás végén (d) pedig közlöm ennek a kötetnek az előszavát, mely a lelkész élettörténetét tartalmazza saját megfogalmazásában, ahonnan minden történetíró és biográfus az ő esetében egyéb forrás híján elindulhatott.

Debreceni kántorok

A kántorokról ritkábban szólnak a történeti tanulmányok. Sem Sárospatakon, sem Debrecenben még a 19. századi nagy pozitívista gyűjtések korában sem készítettek ilyen összeállítást. Fekete Csabának a Debreceni Református Kollégium 1988-as történetében jelent meg a Kántushoz kapcsolva egy remek történeti tanulmánya a debreceni kollégiumi énekes kultusról, éneklő deákokról és kántorokról.¹ Ebben a kántoroknak a 17. század eleji listáját is közreadta az *Acta Sedis Scholastica* és Thury Etele kutatásai alapján.² A debreceni városi jegyzőkönyvek is a kezdetektől közlik a kántorok nevét, s az itteni 1663-as megegyezés után az évi kétszeres fizetési időpontkor a teljesítés mellé a béreket is (néhol az esetleges alkufolyamatba is betekintést nyerhetünk).

A kora újkori tisztújítás szerződéses alapon nyugodott, de nem ment könnyen. Minden fordulón (évi egy vagy két alkalmon) a fenntartó/alkalmazó megtárgyalta az ún. marasztás feltételeit.³ Ez jelentette egyfelől a folytatást vagy elbocsátást, illetve a javadalmakat. A stallummal kapcsolatban lelkészek esetén tudjuk azt, hogy több részből állt: illetményföld (föld és kaszáló), pénzbeli összeg (önkormányzat vagy a patrónus részéről havi költség és egyházi adó), terményjárulék (gabona, bor, vászon, állat, tűzifa etc.) és egyéb juttatások (szállítási, robotoltatási jogok, illetve sákramentumos stóla).⁴ A 17. században és azon belül az általam vizsgált debreceni források alapján kijelenthető, hogy ez nem mindig ment simán. A városi tanács a szószéken neki nem tetsző módon szóló embertől könnyen

¹ FEKETE CSABA: A kollégiumi énekkar történetének rövid áttekintése. In: A Debreceni Református Kollégium története. Főszerk.: Kocsis Elemér. Bp., 1988. 754–759. p.

² Uo., 25. sz. jegyz.

³ Ld. ehhez: CSORBA DÁVID: Van-e tisztessége a tisztségnek? In: *Közösség*, 2012. 1. sz. 12–13. p.

⁴ KISS RÉKA: Egyház és közösség a kora újkorban. A kükküllői református egyházmegye 17–18. századi iratainak tükrében. Bp., 2011. (Néprajzi Tanulmányok.) 165. p.

meg is válhatott. A 2-3 évenkénti váltás gyakori volt, de arra is van bőven példa, hogy valaki évekig (akár 8-10 évig is) szolgált egy helyen. Ritkább esetben pedig még visszatért korábbi valamelyik szolgálati helyére: például a hajdúvidéken visszahívták a már egyszer fegyelmivel elbocsátott papot (jobb híján, gondolom).

Az egyházi szolgák alkalmazási vitái 1663 húsvétján Debrecenben komoly konfliktust okoztak. A húsvéti ünnepkör idején végrendelkezett, és kivette betegszabadságát a város főlelkésze, Komáromi Csipkés György.⁵ A városi tanácsi jogok kiterjesztése (város, egyház, iskola közötti alkalmazási és eljárási gondok a város és egyházmegye határterületén), a joggyakorlat technikai is meglevenednek ebben az ügyben. A városi vezetéssel való, jó félévig tartó bérvitája kapcsán az egyházmegyei és egyházkerületi zsinatok határozatokat hoztak, s ezek alapján 1663 júniusára az egyik városi lelkész távozott (Vetési Sándor), helyette egy másik érkezett (Krizsbai K. György). Emellett az egyik kántor lemondott (Diószegi K. István), a másik (Párnás Miklós) bérvitába keveredett a várossal: az előbbi a külföldi peregrinációjára kért támogatást, a másik a húsvéti ünnepekre kiszállásba ment Nánásra, s nem volt biztos, hogy visszatér. A város végül rögzítette a főlelkész illetményét és a kántorok stallumát is.

A kántorok megbecsülését több apró adat is jelzi. 1661-ben Udvari Jakab,⁶ majd pedig 1664-től Párnás Miklós kántor nevét jegyezték fel az esperesi jegyzőkönyvek. 1663 januárjában tárgyaltak a városatyák az utóbbi kántor ügyében, s vitát kavart, hogy marad-e a régi, vagy jöjjön egy új, de akkor is a régi feltételekkel.⁷ S mikor végre megegyeztek Párnás Miklóssal, ezt feljegyezte a városi és az egyházmegyei jegyzőkönyv is, hiszen egyházi személy, de városi alkalmazott lett, s ezért mindkét helyen le kellett vizitálnia. A város jegyzőkönyvbe vette a tényt és a fizetési módot,⁸ az egyházmegyei jegyzőkönyv pedig a következő év januárjában tartott debreceni zsinaton rögzítette ezt a szerződést annak kora újkori szertartásrendjében, kézfogással és hitlevél kiállításával pecsételve meg a külső elhívást.⁹ Alig 20

⁵ Ennek a helyzetnek a részletes elemzését mikrotörténeti aspektusban elvégeztem: CSORBA DÁVID: Komáromi Csipkés György, a „megtébolyodott Notarius”. In: Prózai kegyességi műfajok a kora újkorban. (Prédikáció, meditáció és imádság.) Szerk.: Fazakas Gergely Tamás et al. – *Studia Litteraria*, 2013. 3–4. sz. 108–145. p.

⁶ Udvari Jakab a Debreceni Collegiumban 1632-ben, Medgyesi Pál rektorsága idején subscribált. Ld.: *Catalogus [...] Scholae Debrecinae*. Leírta: Bakóczy János, 1895. [Kézirat.] – A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen (továbbiakban: TTREL.) II. 1. e, 2. k. Neki ajánlotta Tolnai Szabó Mihály, későbbi híres kurucprédikátor a diákkori disputációját (RMNY 3027).

⁷ „An retinendus cantor novus ad Conventionem vetere? Difficultantes viri ad 20. Interim voto omnium, meg kell adni előbbi fizetésit concludit[ur]”. – Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, Debrecen. (továbbiakban: MNL HBMLt.) IV. A. 1011/a. (= Debreceni magisztrátusi jegyzőkönyvek) 15. köt. (1658–1664), 1663. január 27.; ennek zárása: 1663. február 1.

⁸ Jellemző módon a fizetést két részletben, Szent Iván napjáig és Kiskarácsonyig kellett rendezni. 1678-ban már szeptember 1-ben állapították meg ezt a dátumot: MNL HBMLt. IV. A. 1011/a. 20. köt. (1678–1680), 1678. 3r.

⁹ „Humanissimi D. Nicolaus Parnas Cantor Debrecinens[is] dexter[am] sua[m] in signum unionis & obedientiae a R. D. Senior[o] postulatum, exhibuit a coetus

évvel később ezek a folyamatok beállhattak, és megnőhetett a kántorok renoméja. Ezt jelzi egy ajánlás. Lisznyai Kovács Pál a Collegium történelem- és matematikatanára volt 1679-től, s első kiadványában köszönetet mondott a városnak és a Collegiumnak is az alkalmazásért. Itt közölte életrajzát, tanulmányainak és tanítási módszerének rendszerét, a korábbi és a jelenlegi diákvezetőknek a listáját, köztük 6 kántorét.¹⁰ Ez már egyértelműen az istentisztelet nagyobbik, énekes részéért felelős diákvezetők megbecsülését jelenti.

Ehhez érdemes visszamenni az 1663-as év egyik jelenetére, amikor a kántor lemondását a város elfogadta. 1663. január 25-én a következő bejegyzés kapcsolódik ide:

„Stephanus Conta Dioszeghi remitittit officiis Cantoratus, doctrina[m] amplitit[ur] validius. Conclusu[m]. Ad majora quoque habitum non debemq[ue] molestari in Progressu studioru[m]”.¹¹

Majd az 1663. május 5-én, szombaton az Erdődi János vezette debreceni tanács előtt tárgyalták az ügyét:

„Discursus de Steph[anus]. Konta Diószeghi *An sit promovendus in Academ[iae] exoticas?*
Voto omnium concludit[ur]: in nomine D[omi]ni erit dimitten[do]”.¹²

Azaz megvitatták az idős diák kérelmét, s egyöntetűen támogatták a peregrinációját. Két nap múlva, a hétfői ülésen pedig a következő döntés született:

„Ad promotionem Stephani K. Dioszeghi confert amplissim[us] Senatus Taller Nro. 300. Pro expensa itineraria Talleror[um] 50”.¹³

Diószegi Konta István tehát 1663-ban peregrinációra indult, 1664. júniusi franekeri disputációját, majd a doktoriját is ezért okkal a debreceni városi tanácsnak ajánlotta.¹⁴ 1666 fordulójáról maradt fenn a városi jegyzőkönyvben a dokumentum az alkalmazásáról:

„Clarissimus Vir Dnus Stephanus K. Dioszeghi in Scholae Rectoratum est introductus, cui Annus et Terminus est p[er]scriptus eidem Deus Sapientiae gra[ti]am infundere dignet[ur]”.¹⁵

supplice libello”. – TTREL. I. 31. a) (= A debreceni egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyvei) 2. köt. (1655–1737), 1664. január 9–10.

¹⁰ LISZNYAI Kovács Pál: *Professionum Scholasticarum. Pars 1.* Debrecini, apud Viduam Johannis Rosnyai, 1683. (RMK II. 1519) §2v: „Eximiis et Eruditis Scholae Cantoribus” címen szerepel itt Stephano S. Pathai; Stephano Gelei; Johanni Szerencsi; Johanni K. Decsi; Stephano G. Mikolai; Michaeli M. Papai.

¹¹ MNL. HBMLt. IV. A. 1011/a. 15. köt. (1658–1664), 1663. január 25.

¹² Uo., 1663. május 5.

¹³ Uo., 1663. május 7.

¹⁴ RMK III. 2241.

¹⁵ MNL. HBMLt. IV. A. 1011/a. 16. köt. (1665–1666), 1666. július 10.

Ezeket a bejegyzéseket Zoványi lexikona és a hollandiai diáklistán megerősítik: kizárólag azzal a személlyel azonos, akit Diószegi K. vagy Kis István (1635k–1698) néven tart számon az egyház- és könyvtörténet. Ezek szerint tehát Tóth Ferencnek, a 19. századi kálvinista egyháztörténésznek, az első nyomtatásban megjelent, történész által írt Diószegi Kis István-életrajz készítőjének egyik élettörténeti adata tehát téves: a kora újkori lelkész nem saját költségén utazott külföldi tanulmányúttjára, hanem jelentős városi ösztöndíj révén.¹⁶ A debreceni városi jegyzőkönyvben talált adat azonban felveti a kérdést, hogy miként viszonyul ez a névadás az eddig számon tartott Diószegi-névváltozatokhoz.

Diószegi névváltozatai

Szinnyei lexikonában helyesen áll a megjegyzés: mind a külföldön, mind az itthon megjelentetett kiadványaiban a szerző a szövegeit K. rövidítéssel vagy anélkül szignálta.¹⁷ Ez könnyen igazolható, ha áttekintjük Diószeginek a megjelent disputációit és egyéb kiadványait. Saját publikációin két formában használta: hol K-val,¹⁸ hol a köztes név nélkül üresen.¹⁹ A neki ajánlott disputációk is ezt követik, hol a K-s,²⁰ hol a sima leírást.²¹ A németalföldi egyetemeket 1663 és 1666 közt látogatta, disputált Franekerben Valckenier és Arnoldi vezetése alatt. Az immatrikulációi között találunk példát Diószegi C. (Franeker), Diószegi K. (Groningen) esetre, és csak két-részes (tisztán családnév + keresztnév) variációra is (Utrecht).²² A külföldiek esetén a K kiejtése szerinti C.-s és H.-s forma érthető. A sima variánst használta a tiszántúli egyházkerületi jegyzőkönyvek írója, 1668-as lelkészi kihelyezésénél (Stephanus Dioszegi) éppúgy, mint a Szilágyi Tönkö Márton

¹⁶ TÓTH FERENC: A' helvétziai vallástételt követő Tul a' tiszai superintendenciában élt református Püspökök élete, e' jelen való időkig lehozva. Győr, 1812. (továbbiakban: TÓTH, 1812.) 148. p.

¹⁷ SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. II. köt. Bp., 1893. (továbbiakban: SZINNYEI, 1893.) 887–888. has.

¹⁸ K-val áll a neve az egyik disputációján (RMK III. 2241) és a franekeri doktoriján (RMK III. 2325); és két magyar nyelvű kötete esetén, egy prédikációs (RMK I. 1229) és az imádságokat tartalmazó kötete (RMK I. 1677) címlapján. H-val a franekeri doktoriján (RMK III. 2325).

¹⁹ Kétalakú, a középső név nélkül jelent meg az 1682-es prédikációs kötete. (RMK I. 1276)

²⁰ K-val: RMK III. 2373 (Veszprémi B. István), 2491 (Sallai Pál), 2494 (Szoboszlai N. Sámuel).

²¹ Kétalakúként: RMK III. 2328 (Mezőlaki P. János), 2486 (Kölgyesi Balázs), 2490 (Mányoki János), 2522 (Felvinczi Sándor). Sőt még a saját fia is ezt az alakot használta apjára: ld. RMK III. 4084 (Diószegi Sámuel).

²² Ehhez ld.: BOZZAY RÉKA – LADÁNYI SÁNDOR: Magyarországi diákok holland egyetemeken, 1595–1918. / Hongaarse studenten aan Nederlandse Universiteiten, 1595–1918. Bp., 2007. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15.) (továbbiakban: BOZZAY–LADÁNYI, 2007.) 391. (C.-vel, Franeker); 2234 (K.-val, Groningen); 1370 (simán, Utrecht).

elleni per vizsgálatánál (1692), vagy mint püspökségének idején (Cl. Doc-tiss. D. St. Dioszegi).²³

A változatosságot igazán a szakirodalom hozta. A sima variánst használta Weszprémi István (1787) az orvostörténeti katalógusában,²⁴ és a 19. században ezt követte a debreceni egyházkerületi anyakönyvet kivonatoló Tóth Sámuel, a franekeri diákkatalógus C-t használó névváltozatát Hellebrant Árpád is erre írta át.²⁵

A Kis/Kiss változat a kutatásaim szerint Bod Péter *Magyar Athenas*-ban jelent meg először (1767) egy rettenetesen rövid kis életrajzban, mely alapján azt feltételezem, hogy nem lehetett Bod kezében Diószegi-kiadvány, ahonnan az életrajzot nagy biztonsággal kiírhatta volna.²⁶ Bretz Annamária 2016-os doktori dolgozata foglalkozott a *Magyar Athenas* kézirat anyagával, melyet az előkészületek során gyűjtött össze a szerkesztő, s *Literata Panno-Dacia* (1765k) néven található meg a Teleki Tékában.²⁷ Ebben – több más névvel együtt – nem szerepel Diószegi neve, csak az *Athenas*-ban. Feltételezem, hogy Bodnak ekkor még nem volt adata Diószegihez, s később, az *Athenas* összeállításakor pedig csak nagyon szűk eredményre juthatott könyv és könyves adat híján. Ezt a Kis-es névváltozatot visszhangozta az egyház- (1786, 1812)²⁸ és helytörténeti szakirodalom (ante 1812),²⁹ és a biográfus Szinnyi nyomán a lexikonok egész sora,³⁰ őket követve a Diószegivel foglalkozó tanulmányírók.³¹ S használták ezen túl még a

²³ TTREL. I. 1. a) (= Tiszántúli egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek) 2. köt. (1567–1765), 118., 160., 161., 163., 164., 165., 166., 167., 170., 173., 176.

²⁴ WESZPRÉMI ISTVÁN: *Succinta medicorum, Hungariae et Transilvaniae biographia. Centuria prima [...] altera. (pars I–II.)... tertia (decas I–II)* [négy kötetben], Lipsiae–Viennae, 1774–1787. IV. 368. p.

²⁵ TÓTH SÁMUEL: Adalékok a tiszántúli reformált egyházkerület történetéhez. In: *Debreceni Protestáns Lap*, 1883. 194. p.; HELLEBRANT ÁRPÁD: A franekeri egyetemen tanult magyarok. II. In: *Történelmi Tár*, 1886. 795. p.

²⁶ BOD PÉTER: *Magyar Athenas*. Nagyszében, 1766. Kiad.: Torda István. Bp., 1982. (Magyar Hírmondó) 71. p.

²⁷ BRETZ ANNAMÁRIA: Bod Péter historia litteraria programja. Bp., 2016. (Kézirat. PhD disszertáció, PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola.)

²⁸ Keresztesi József adattárának leírását ld.: HARSÁNYI ISTVÁN: Bod Péter Athenasának eddig ismeretlen toldaléka 1786-ból. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1928. 1–2. sz. (továbbiakban: HARSÁNYI, 1928.) 85. p.; TÓTH, 1812. 147. p.

²⁹ SZÜCS ISTVÁN: Szabad királyi Debrecen város történelme. 1–3. köt. Debrecen, 1871–1872. (továbbiakban: SZÜCS, 1871–1872.) 2. 577. p. (Kiss), 592. p. (Kis)

³⁰ Diószegi K. István, Diószegi K. János ld.: SZINNYEI, 1893. 2. k.; ZOVÁNYI JENŐ: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977. (3. jav. kiad.) 151. p.; Új magyar irodalmi lexikon. Főszerk.: Imre Mihály. Bp., 1994. I. köt. 444. p.; Magyar művelődéstörténeti lexikon. Főszerk.: Kiss Anna. Bp., 2004. II. köt.

³¹ BOZZAY–LADÁNYI, 2007. Nr. 1370.; EREDICS, PÉTER: Ungarische Studenten und ihre Übersetzungen aus dem Niederländischen ins Ungarische in der Frühen Neuzeit. Frankfurt a. M., 2008. (Debrecener Studien zur Literatur 14.) (továbbiakban: EREDICS, 2008.) II.2. fejezet; CSORBA DÁVID: „A sovány lelket meg-szépíteni”. Debreceni prédikátorok. (1657–1711) Debrecen, 2008. (Nemzet, Egyház, Művelődés, 5.) 312. p. A kora újkori lelkész irodalomtörténeti recepciója alig mérhető: az akadémiai irodalomtörténet (ún. Spenót) 2. kötete nem tartalmaz rávonatkozó adatot.

lelkész leszármazottaira a Kis pronoment, holott egyikük publikációjában sem találtam semmilyen önmagukra értett plusz nevet: csak egyszerűen Diószegi P[astoris] Sámuel (1675–1713)³² és Diószegi János (1708–1782) néven jegyezték le a nevüket.³³

Végül a Diószeg helytörténetét megíró Molnár Jánosnál került elő a legcifrább változat, egy négytagú variáns: Diószegi Konta Kis István néven.³⁴

Az eddigiek tanulságai tehát a következők. A névhasználat erősen ingadozó volt a 17–18. századi kortársak közt, de még inkább a későbbi történeti szakirodalomban. Jóllehet Diószegi István magára hivatalos helyen vagy nem használt egyebet, vagy csak a K. rövidítést alkalmazta, a debreceni és diószegi városi bírák Konta s Conta taggal hivatkoztak rá. Ez tehát akár azt is jelentheti, hogy Diószeginek a nevében néha alkalmazott C/K. jelölés mögött valamelyik megjelölés, vagy akár mindegyik is beleérthető.

A történeti irodalomban a legkorábbi, 18. századi életrajzokban került elő a neve, s vegyes használatban. Bod Péternél (1767) és Keresztesi Józsefnél (1786) Kis, Weszpréminél simán (1787), Molnár Jánosnál (1885) Konta Kis változatban. Úgy tűnik, mintha Diószegi önmegnevezésében nem játszott volna kiemelt szerepet a két munkahelye által alkalmazott megkülönböztető jelölés. Hozzá kell tenni azonban, hogy a jelenlegi ismereteink szerint. Diószegi legkedveltebb kiadványából ugyanis a *Lelki fegyver* című művéből – melyet a német Avenarius/Habermann-féle imák Henrik van Diest által hollandul kiadott fordítása alapján készített – az első három (!) kiadás nem maradt ránk. A sikerkönyvvé vált imádságos könyvecske 18. századi kiadásainak (1666 és 1790 között több mint 12-szer jelent meg) a címlapjain sem található sehol Kis cognomen.³⁵

Kérdés, hogy honnan származnak ezek a pótnévek. A magyarigeni lelkész a forrását nem jelölte, szemben a diószegi társával. Molnár János 19. századi kálvinista, diószegi lelkész helytörténeti munkája az érmelléki egyházmegyei levéltár adatait, annak város- és egyháztörténeti múltjának gazdasági és statisztikai vetületét is feldolgozva Diószegi kiadványait is megidézte. Eszerint a valaha jelentős érmelléki város két papot tartott, a Nagy utcai és a Tószér utcai lelkészek listájában az előbbinél találkozunk Diószegi Konta Kis István és Diószegi Kis Sámuel névvel, az utóbbinál pedig a kassai mártír, Czeglédi István fiával, Czeglédi Pállal.³⁶ A Diószegi lelkészekről feljegyezi, hogy apa és fia egymás mellé temettetett a templom-

³² Ld. RMK III, 4084. A franekeri disputáció címlapján kéttagú név áll, de az egyik köszöntő vers írója (Uo., 54.), a „sympatriota” Diószegi G. Mihály, a losonci gyülekezetben s a peregrinációban őt követő rektor nevezte őt ekként.

³³ Szinyei a fent idézett helyen Jánost is ezzel a háromtagú névvel jelölte. A marosvásárhelyi diáklistán azonban csak a családnév – keresztnév kombináció áll (1718-ban, ld.: TONK SÁNDOR: Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521-1700. Szeged, 1992. 1586. sz.), illetve a marburgi disputáján (1731) és a Szathmári Paksi Mihály felett tartott temetési beszédén is ugyanez a helyzet (1748).

³⁴ MOLNÁR JÁNOS: A Bihar Diószegi ev. ref. egyház multja és jelene. Egyháztörténeti monográfia. Nagyvárad, 1885. (továbbiakban: MOLNÁR, 1885.) 195. p.

³⁵ Ezt megerősítette Varga Bernadett (OSZK) és Bíró Gyöngyi (Ráday Könyvtár), akik a kiadvány 18. századi utóéletét vizsgálták. Nekik köszönöm ezt az adatot.

³⁶ MOLNÁR, 1885. 195–196., 208–209. p.

ban. A város történetének neves családjait taglaló részében jegyezte meg Molnár János minden egyéb pontosító adat nélkül, hogy volt Diószegnek nevezetesebb családja Konta néven s főbírója Diószegi Konta Kis István néven.³⁷ Több ízben a diószegi lelkészjelöldeinek, az apa s fia Fazekas Istvánnak (1779–1826) az azóta lappangó jegyzeteire utalt.

Mivel a Fazekasok egyháztörténeti munkája alkotta ennek a helytörténeti összegzésnek az egyik forrását, rákerestem a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárának érmelléki egyházmegyei iratai közt, s a legrégebb jegyzőkönyv valóban jelzi az ő összeírásuk felhasználását.³⁸ Ezek nem a Fazekasok által összeállított, hanem a Bakóczy János által 1891-ben lemásolt különféle, az egyházmegyére vonatkozó iratok, több elírással.³⁹ Diószegi István és Sámuel nevét egyszerű leírással használja, a 34 gyülekezet leírása közt Diószegnél a másoló Molnár János művére utalt, s mint írta, ezért „felesleges kivonatozni”. Az esperesek listáját Lampe nyomán készítette el, s itt találjuk meg az idősebbik Fazekas István (1779-től diószegi lelkész, 1796–1812-ig az egyházmegye esperese) régi feljegyzéseire való hivatkozást. Úgy tűnik, ennek eredetije lehetett a Molnár János által használt Fazekasok készítette gyűjtemény egy része, ugyanis ezek az adatok az előbbi szövegek és listák nyelvezeténél is archaikusabb alakokat használnak. Diószegi István lelkészi, esperesi és püspöki adatait Ember Pál nyomán adta meg, az életrajz adatait pedig Diószegi *Ki-osztatott talentum* című prédikációs kötetének előszava alapján.

Maradtak benne hibák, például: 1677-től datálta Diószegi esperességét (a lelkészi listában még 1676 utánt jegyzett), s szintén ekkora tette a kivonatolt kötet megjelenését (1679 helyett). Mivel ez a szakasz is régiesebb szövegezésű (elüt a Bakóczy-féle nyelvezettől), és az egyháztörténészek sora ugyanezeket a hibákat követte el a szöveg szerkezetét tekintve ugyanazon a helyen, könnyen belátható, hogy Tóth Ferencről (1812) Molnár Jánoson át (1885) Bakóczy Jánosig (1891) mind legalább az elődjüket vagy akár mind Fazekast (1812 előtt) követték. Amit az ősforrás Fazekas tévesen jegyzett le a 17. századi szerző kötetének az előszavából, azt az utódai – megbízva az adataiban – híven lemásolták, anélkül, hogy Diószegi prominens kötetét felütötték/felüthették volna. Ez nem áll Keresztesi József toldalékára (1786), ugyanis ez bizonyosan az 1679-es Diószegi kötet alapján készült; s innen kerültek az adatok Tóth Ferenc történeti művébe (1812).⁴⁰

Fazekasnál pedig Diószegi Kis István név szerepel, melyet Bod is alkalmazott: időrendben pedig fordítva: mivel a Fazekas-jegyzet is hivatkozik néhol Bod *Magyar Athénására*, feltehető, hogy fordítva történt a kölcsönzés: ezek szerint Diószegi Istvánra Bod Péter ragasztotta a Kis nevet, Molnár János pedig a Konta Kis formát. A debreceni jegyzőkönyv a Konta cog-

³⁷ Uo., 16. p.

³⁸ TTREL. I. 30. a. 1. köt. (= Extractus Protocolli Venerabilis Tractus Érmellyékiensis, T. 1., leírta: Bakóczy András, 1891.) Lapszám híján csak a helységnévre lehet rákeresni, a következő katalógusban: „Catalogus Ministrorum J. C. in. V: F: Ér-et-Berettyó mellyek existentium, ab a. 1696 ad A. 1739”.

³⁹ „Stephanus Dioszegi Theol. doctor Porstor [inkább: Pastor] Ecc. Dioszeg. Senior V. F. [inkább: T., azaz Tractus] circiter ab A. 1676 et post superintendens, Sancto *Sup in decem* [inkább: Superintendens] cit [inkább: Cis] et ultra Tibiscana”.

⁴⁰ HARSÁNYI, 1928. 83. p.

noment alkalmazta. Mindegyiknek lehetett jó oka erre. Az érmelléki egyházmegye városában régi családként élt a Konta Kis-család, ezt könnyen ráérthette a helyi lelkész-egyháztörténész a városból származó s oda visszatérő, ott haláláig szolgáló lelkészre. A *konta* szó esete is hasonló: Czuczor–Fogarasi szótára ismeri, de a 19. században már régies szatmári kifejezésként van jelölve, szinonimája Mátyusföldén *tonka*, jelentése *csonka*.⁴¹ A két szó (*konta*, *kis*) jelentése közti hasonlóság miatt Bod rá is érthette a K. monogramra a *kis* szót. Ezután aztán inkább ennek a formának lett visszahangja, s jelent meg ez így másoknál (Szabó Károly, Petrik, Zoványi, RMNy etc.), s végül ez a forma lett a közismert, ily módon névadója az egyik érmelléki iskolának.⁴²

Ezt erősítette meg Diószeginek a már sokszor hivatkozott, első magyar nyelvű prédikációs kötetének az előszava, melyben saját élettörténetét ekként adta elő: „Jó Istenem voltál, oh én jó istenem: mert mikor csecsszópo koromban testi Szüléim, mind Atyám, mind Anyám el-hadnának, Psal. 27. Atyám helyet[t] való jó gondviselőt rendeltél, Diószeg Várossának már ötödszöri mostani Fő Biráját, Konta György Uramat, a' ki a' Diószegi Scholában, az után a' Várad Scholában, rólam gondot viselt, és minden szükségimben táplált.”⁴³ Diószegi István tehát a fiatalkori árvasága után új családja befogadókészségét köszönve Konta Györgyöt, diószegi főbíró nevesítette. Az első kiadványának az ajánlása Fazekas leírásában szintén erre utal: „Ajánlva van Tiszt. Konta György urnak, Diószeg városa nemesebb tagjának, mint a ki esztendő korától fogva (akkor maradt el árván Atyától s Anyjától) nevelte, ruházta, taníttatta és idegen Országba való bujdosásáig gondját viselte, lévén különben is vér-szerint való kedves Atyafia”.

Diószegi eredeti nevét eddig nem tudtuk s nem tudjuk még a fenti adat után sem bizonyossággal megállapítani. Az iskolatörténeti adattárak alapján lehet egy feltevést tenni. Egy Diószegi P[ap] István (1611–?) nevű személy lehetett éppen az ő apja. Herepei János tudott egy ilyen nevű személyről, aki 1636 előtt seniora volt a várad kollégiumnak.⁴⁴ Az is megállapítható, hogy Patakon (1619), Debrecenben (1624), majd Váradon (1636 előtt) és Leidenben (1634) tanult, utóbbi helyen 23 évesen iratkozott be.⁴⁵ További életéről nem leltem fel adatot, bár ez nem bizonyít semmit.

⁴¹ CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS: A magyar nyelv szótára. III. Pest, 1865. 954. p.

⁴² Diószegi Kis István Református Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola (Berettyóújfalú) honlapja: www.dioszegi-refs.hu – 2017. január. Nem az ő hibájuk, bár a megkésettség a névadásban gyakori: a nyíregyházi Apáczai Csere János Gyakorló Általános Iskola nevében ugyanígy helyesebb lenne az Apácai formát használni.

⁴³ DIÓSZEGI ISTVÁN: Ki-osztatott talentom. Debrecen, 1679. (RMK I. 1229.) – Országos Széchényi Könyvtár Digitális Könyvtár: oszkdk.oszk.hu – 2017. január. (továbbiakban: DIÓSZEGI, 1679.) *2r.

⁴⁴ HERPEI JÁNOS: Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Szerk.: Keserű Bálint et al. Bp.–Szeged, 1971. (továbbiakban: HERPEI, 1971.) II. 127. p.

⁴⁵ HÖRCSIK RICHÁRD: A Sárospataki Református Kollégium diákjai, 1617–1777. Sajtó alá rend.: Dienes Dénes. Sárospatak, 1998. 52. p.; Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában. Szerk.: Szabadi István. Debrecen,

Több Diószegi is élt a korban: ez utóbbi potenciális apa például az egyik hasonnevű „rokonával” (D. Mátyás, aki nem azonos D. Bónis Mátyással) egy évben iratkozott be Debrecenben. Az sem biztos ugyanakkor, hogy az ismert Diószegi István mikor született, mivel egyetlen immatrikulációjakor sem jegyezték ezt fel az írások. A fenti személy élete 1634 után nem adható, ha mint lehetséges apa korai halálát keressük, az 1635-től valószínűsíthető. Ez egybeesik a későbbi püspökök többek (Szinyei, Bakóczy, Zoványi) által 1635 tájára datált születési évével: forrás egyik feltevést sem erősíti meg, a tiszántúli egyházkerületi jegyzőkönyvi bejegyzése is csak a halál időpontját rögzítette.⁴⁶ A debreceni városi jegyzőkönyv és Diószegi 1679-es kiadványának előszava s ajánlása azt jelzi, hogy az árva fiú diákkorában már biztosan viselte nevelőszüleinek és a támogatást nyújtó szülővárosának a nevét. Konta Györgytől tiszteletből is kaphatta a nevét, de akár rokona is lehetett. Ilyen módon tehát mindkét esetben, a szülő apa és a gondviselő atya felőle is valószínűleg (bihar)diószegi származású volt. De ha nem ez az apajelölt lehetett a természetes szülője, akkor a névadás a későbbi, szülei halálát követő, s a korban szokványos mecenatúra jelképe.

Az RMNY-tétel kiegészítése

A Diószegivel foglalkozó 18-19. századi történeti irodalomban (Bod Pétert kivéve, Fazekas, Molnár János, Barkóczy János) három elem ismétlődik: a püspökségig jutás adatai, az életút exemplumai és két művének (1666, 1679) címe. Első prédikációs kötetének előszavában szabadkozott a szerző, hogy csak hosszas, 13 évnyi halogatással jelent meg első prédikációs kötete 1679-ben. És ehhez képest 900 prédikációja feküdt addig parlagon 4 bekötött könyvben (azaz kéziratok keményfedelű kötésben) s egy csomóban (csak papírköteg), de ahogy ő fogalmazott, a „bü népü Ecclesiában való terhes szolgálát” miatt ezek megjelentetéséig nem jutott.⁴⁷ Fennmaradt még két hollandiai disputája, az egyik a doktorijának anyaga.⁴⁸ A Diószegi által püspökként vezetett zsinatok döntéseit értelmező, azokat prédikációs formában magyarázó saját kiadványt jelentetett meg.⁴⁹ A tudományos élettel sem hagyott fel: a diószegi partiális zsinaton (1682) szokásos kispapok vizsgabeszéde közül a Szerencsi Jánosé (1684) az ő vezetése és sub praeside elnöksége alatt készült el és – ritka módon a korban – jelent meg: ezt az unikális példányt a sárospataki Nagykönyvtár egyik 18. századi kolligátuma őrizte meg.⁵⁰ A történeti irodalom ezek szerint a kisméretű (és talán kis példányszámú) kiadványokat nem említette, az 1679-es prédikációt azonban mindegyik (s ez jelenleg több példányban elérhető könyvtárainkban), a másik, az 1666-os, az imakönyv első kiadásából jelenleg nem

2013. (továbbiakban: SZABADI, 2013.) 246. p., Nr. 794.; BOZZAY–LADÁNYI, 2007. Nr. 2581.

⁴⁶ TTREL. I. 1. a) 2. köt. 176.

⁴⁷ DIÓSZEGI, 1679. *3v.

⁴⁸ RMK III. 2241. (Franecker, 1664.); RMK III. 2325. (Franecker, 1666.)

⁴⁹ DIÓSZEGI ISTVÁN: A Sz[ent]: Ge[n]eralis Gyűlésbe[n] lett Némelly Deliberatumok, Es azok felől valo Tanítás. Debrecen, 1682. (RMK I. 1276.)

⁵⁰ SZERENCSI JÁNOS: Disputatio theologia, De fine mundi. SP. Stephanus Diószegi. Debreceni, 1684. 4r. (RMK II. 1535.) Helye: Tiszánineni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei (Sárospatak), SS. 28/46.

rendelkeziünk példánnyal, így az erre vonatkozó közlések felé fordítom a figyelmemet.

Már Molnár János ekként írta le az első kiadványának, az imakönyvnek a címét: „Lelki fegyver, vagy a hétnek minden napjára rendeltetett reggeli és estvéli könyörgések. Belga nyelvből fordította és kinyomtatta 1666. Utrechtben. Ajánlva van Konta Györgynek, nevelő atyjának”.⁵¹ Ennek jelenleg csak a negyedik, a lőcsei kiadás alapján ismerjük a szövegét, címlapjának és előszavának elemzése szerint tudunk a háttéréről. Eredics Péter fordítástörténeti kutatásaira hivatkozva⁵² fogadta el az RMNY 1666-os keletkezéssel utrechti első kiadásúnak ezt a művet.⁵³ A Barkóczy által a Fazekas-féle forrásból másolt szövegrészek közé tartozik ennek bibliográfiai leírása is. Ennek és a másíknak a címléírása archaikusnak tűnik, az előszavak kijegyzetelése későbbi, 19. századi tömörítés eredménye. Mivel a Diószegi életrajz újraközlésekor is az volt a feltevésem, hogy Fazekas alapján haladtak utódai (autopszia nélkül), úgy ebben az esetben is ezt látom valószínűnek, s ezt az 1812 előtti forrást idézem:

„Lelki fegyver v[agy]. a hétnek minden napjaira rendeltetett Reggeli és estvéli könyörgések, buzgó Hálaadásokkal együtt, melyeket elsőben Diest nevű Harderwikoni (sic!) Professor Német nyelvből Belga nyelvre fordított, most viszont az Isten Anyaszentegyházában vitézkedő hívek kedvéért magyar nyelven kibocsátott Dioszegi K. István S. S. Theologiae Doctor, nyomtatott 1666 Ultrajectumban Dreunen Mei[n]hárd által.

S mivel itt a címlapon már szerepel a doktori fokozat szerzésére hivatkozás (ami februárban történt), tehát ez a mű valamikor ez után jelenhetett meg. Meinhard à Dreunen valóban utrechti nyomdász és könyvkereskedő volt, 1653 és 85 közt a város, 1662-től az egyetem szolgálatában is állt. Jelvénye Minerva a bagollyal volt, s ennek három változata közül az egyik díszíthette Diószegi könyvét is.⁵⁴ Ezért az RMNY 3327A adatai ekként módosítandók:

DIÓSZEGI K. István, *Lelki fegyver, avagy a hétnek minden napjaira rendeltetett Reggeli és estvéli könyörgések, buzgó Hálaadásokkal együtt, melyeket elsőben Diest nevű Harderwijki Professor Német nyelvből Belga nyelvre fordított, most viszont az Isten Anyaszentegyházában vitézkedő hívek kedvéért magyar nyelven kibocsátott Dioszegi K. István S. S. Theologiae Doctor*, Ultrajectumban [Utrecht]: Dreunen Meinhard által [Meinhard à Dreunen], 1666.

⁵¹ MOLNÁR, 1885. 196. p.

⁵² EREDICS, 2008. 76–99. p.

⁵³ RMNY 3327A.

⁵⁴ Ld. Auf den folgenden Seiten finden Sie Druckermarken mit Minerva und ihrer Eule. É.n. Online: www.drucker-marken.de – 2017. január.

Az önéletrajz az 1679-es Ajánlólevél alapján

Mégis lényegtelen ez a névadás, ha végigolvassuk az 1679-es kötet előljáró beszédét, ahol a szerző az Isten kegyelmének tartja azt, hogy hányatott sorsú életét számos mecénás kísérte végig, ezek közt szerepel a névadó Konta György is. Az ajánlólevél első helyén álló megtisztelt személy maga a Szentlélek Úr Isten lett: ez a típusú bevezető sokkal ritkább jelenség az egyértelmű dithürambikus jellegű laudációkhoz képest.⁵⁵ Ez az ajánlólevél nemcsak az előszó és az ajánlás műfaji jegyeit hordozza magán, hanem a himnikus strófaszerűen visszatérő, szövegstruktúráló eleme révén („Oh, én jó Istenemnek hozzám való nagy jó volta!”) a hálaadó fohász imádság-elméleti jegyeit is érvényesíti.

Tudjuk, hogy igen későn jutott el addig, hogy külföldön tanulhasson. Konta Györgyön kívül debreceni személyeknek, s mindenekelőtt Debrecen városának szólt a köszönet: a város ősi szimbólumait (nap, igaz vallás, egyház s iskola mint veteményeskert, főnix város) mély párosszal emlegette. Nagyon sanyarú helyzetből önműveléssel jutott el idáig sok támogatással. Amikor újfalusi rektorságából Debrecenbe menekült, nem kapott lelkesítő státust, s jobb híján beiratkozott diáknak (1659). Mindkét debreceni tanára (Martonfalvi, Debreceni Szűcs János) Váradon iskolatársa volt. Jobb módúak lehettek: előbbi hamarabb (1654–), az utóbbi Diószegivel egy időben indult (1657–), csakhogy Szűcs külföldre ment tanulni, míg Diószegi csak hazai rektorságra pénzt gyűjteni. 1659-ben az egyháztörténeti adatok szerint utóbbival egy időben érhetek vissza Debrecenbe: Szűcs mint külföldet látott ember tanári státust kapott, Diószegi pedig jobb híján beállt hozzá diáknak. 1660 nyarának a végén pedig megérkezett a váradi diákság is Debrecenbe, Martonfalvival az élén.

A városi helyzet ebben az időben válságos volt: a Szejdi Ahmed-féle sarcolás idején (1660. május) „mind a debreceni s mind a vidékségről befürtött praedikátor urak külön-külön bizonyos helyeken szolgáltaták ki az isteni tiszteletet, könyörgést és praedikációt”.⁵⁶ Az olyan háborús időszakokban, mint az 1657 és 64 közti partiumi időszak, majd az összes egyházmegyei gyűlés témái közt mindig az első helyen szerepel az üresedésben (vacuo) lévő gyülekezetek helyzete⁵⁷ és a kérhető/adható általános egyházi salariumok ügye.⁵⁸ Az előbbit kezelték gyors ordinációval: a török elől menekülő papt csak megintették, s az esperes felszólította, hogy mihamarabb álljon munkába.⁵⁹ A salariumok miatt pedig gyakran tanácskoztak, hogy mi kérhető s adható, és adatokat jegyeztek fel a helyrerázódott gyülekezetek fenntartói adományairól. Míg Debrecenben 100 forint volt a juss (s ezt is

⁵⁵ PESTI BRIGITTA: Dedikáció és mecénatúra Magyarországon a 17. század első felében. Bp., 2013.

⁵⁶ BARTHA BOLDIZSÁR: Rövid krónika [...] Debreczenben esett emlékezetesebb dolgokról. Debrecen, 1666. (RMNY 3272.); kiad.: Ozsváthné Krankovics Ilona. Debrecen, 1984. (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai, 11.) 39. p.

⁵⁷ TTREL. I. 31. a) 1661. november 2–3.; 1662. március 28–30.

⁵⁸ Pl. TTREL. I. 31. a) 1661. április 6–7.; 1661. november 2–3.

⁵⁹ Némethi István szoboszlói pap a nyilatkozata alapján olyan félelemben élt, hogy rettegett visszamenni státusába, s Nógrádi Mátyás esperes külön lelki beszélgetéseket folytatott vele, s diszponálta a talpra állásra. TTREL. I. 31. a) 1663. április 4.

kevesellték a debreceni papok intézményesen),⁶⁰ a kisebb városokban kevesebb jövedelemmel kellett beérni: Berettyóújfalu 75, Derecske 50 forintot tudott kigazdálkodni, a falvokról nem is beszélve.⁶¹ Adatokkal bizonyítható, hogy ebben az időszakban a menekültek s letelepülni vágyók tömege miatt óriási méretűre duzzadt a város.⁶²

Az 1679-es *Ajánlólevél*ből kiderül, hogy Diószegi is nagy félelemben élhetett, úgy menekült be Debrecenbe, s nem szándékozott visszamenni Újfaluba. Ha Diószegit a váradi háttérű kereskedő-család (Biczó) segítette ki azzal, hogy nevelői állásba fogadta, akkor ezek szerint már nem tudta tovább támogatni Konta György, de még nem kaphatott városi ösztöndíjat sem. Az iskoláztatás azonban nem volt ingyenes: az akkori diák vagy saját keretből élt (nemes), vagy valakinek a finanszírozásában (városi vagy patrónusi ösztöndíjas), vagy a felsős diákok cselédje lehetett. A lent közölt *Ajánlólevél* lábjegyzeteinek adataiból látható, hogy max. 1659 és 63 közt foglalkozhatott az akkor még kisgyermek Dobozi Istvánnal (2–6 év) s Jánnossal (0–4 év), azaz mint nemesi ifjak nevelője, „szárazdajkája” kaphatott támogatást a váradi–debreceni háttérű kereskedőcsaládtól az iskola végzéséhez. A kántori szolgálatért (1661–63) már városi fizetés járt, tehát ebből tudott valamit félretenni Diószegi az ezzel eltöltött 1,5 év alatt. A később (1663) Komáromi Csipkés révén számára kijárt városi ösztöndíj lehetővé tette, hogy az ekkora már „véndiák” elindulhasson külföldre hosszabb időre tanulni.

Itt van egy zavaró adat, amelyre eddig nem találtam megoldást. A *Bursa sacra* (a debreceni Collegiumnak az „in Academiis exoticis promoventibus” ügyeit segélyező ösztöndíj alapja) aláírója 1666. január 21-én a két debreceni rector, Martonfalvi György és Diószegi István.⁶³ Ez az instrukció minden egyházi és világi potentáthoz szólt, hogy támogassák a peregrinációba menőket, mivel több a tehetséges diák s kevesebb a ráfordítható pénz. Az iskola két, teológiai doktori fokozattal (SSTD) rendelkező rectora írta alá a dokumentumot, tehát Diószegi már januárban viselte a fokozatot és megvolt a beosztása? Mindennek ellenére 1666. február 2-án doktrált,⁶⁴ éspedig Hollandiában, majd téziseit ez évben ott megjelentette: azaz 1 szűk hónap alatt kellett volna kijutnia külföldre. A városi alkalmazásáról pedig csak ez év nyarán van adatunk: az 1666. július 10-i városi tanácsi határozattal alkalmazták debreceni tanárként Martonfalvi György mellett.⁶⁵

Több megoldás lehetséges addig, amíg az egyiket erősítő adat elő nem kerül. A *Bursa sacra* idézett, adott irata másolat, és rosszul másolták be (*jún.* helyett *jan.* lett a dátum) vagy antedatálták, hogy korábbról legyen érvényben. Vagy Diószegi hazajött 1665-ben, amikor Debreceni Szűcs János Martonfalvi mellől böszörményi papságra távozott, s eszerint beségi-

⁶⁰ TTREL. I. 31. a) 1661. április 6.

⁶¹ TTREL. I. 31. a) 1664. március 26.

⁶² Ld.: SZENDREY ISTVÁN: Debrecen, a mezőváros. In: Debrecen története 1693-ig. Szerk.: Szendrey István. I. köt. Debrecen, 1984. (Debrecen története, 1.) 233–248. p.

⁶³ Ld. a *Bursa sacra* kéziratát: Tiszántúli Református Egyházkerület Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára, Kt. R 490. 24–25. p.: 1666. január 21.

⁶⁴ EREDICS, 2008. 74. p.

⁶⁵ MNL. HBMLt. IV. A. 1011/a. 16. köt. (1665–1666) 1666. július 10.

tett neki rectorként. S ez esetben megelőlegezte magának a doktori címet, majd miután a támogatást tető alá hozták, visszatért ledoktorálni (amit a címlap szerint *cum gratis* kapott meg), s maradt még egy félévet. Emellett szól, hogy önmaga csak 2 évi kollégaságról beszélt, tehát Martonfalvival az 1666 és 68 közti időszakot tartotta számon. Az is lehetséges, hogy kiküldték hozzá az iratot, hiszen mindkét külföldi disputáját a városnak ajánlotta, akik ilyen esetben azonnal megszavazhattak egy komolyabb összeget, s azt a következő diákkal utána küldhették.⁶⁶ Ezt támasztja alá, hogy az irat 2 kéz nyomát viseli magán: Martonfalvié az írás végig (a kérvény és a diáképviselők névsora), s Diószegi saját aláírása a kettő közé van ékelve.

Ami biztos, hogy Diószegi járt Franeker, Utrecht és Groningen egyetemeken, disputált opponensként s respondensként, carmannel köszöntötte egyik társát.⁶⁷ A hátrányos indulás ellenére tudományosan a legmagasabbra jutott: Franekerből doktorátussal tért haza.⁶⁸ 1668. június 10-i fehérgyarmati zsinaton felszentelt lelkész, kihelyezve szülőfalujába,⁶⁹ 1677-től érmelléki esperes,⁷⁰ 1689-ben egyházkerületi főjegyző lett, 1693. október 2-ii zilahi zsinattól pedig a haláláig (Diószeg, 1698. június 22.) a tiszántúli kerület püspöke (episcopus) volt.⁷¹

A kulcsfontosságú 1679-es előszó lábjegyzetei több kérdést tisztáznak, ezért közlöm e tanulmány mellékleteként. A szöveget a mai helyesírási állapot szerint egységesítettem, az egybefüggő szöveget az ismétléses alakzatok szerint bekezdésekre tördeltem, de eredeti kiemeléseit megtartottam. Az előszó történeti utalásainak feloldását a lábjegyzet tartalmazza. A biblikus nyelvezet hipotextusait pótoltam, a locusok utalásait maira cseréltem, azonban nem a Diószegi által feltehetően használt valamelyik biblia (például a Szenci Molnár-féle *Oppenheimi Biblia*, 1612) alapján, hanem a mai fülnek könnyebb, revideált Károli alapján jelöltem.⁷² Ennek az oka az, hogy az itteni idézetei mind parafrázisok, a saját helyzetére értett megfogalmazások, amelyek így ebben a formában sehol nem találhatók meg a Bibliában.

⁶⁶ Ld. ehhez a Diószegi után következő rektor esetét: „Laskói Lőrincz Nemet Országgi Academiában lévén, az Tisz: Tanacznak de Liberalitate Disputator dedicalt, es az Tisz: Tanacz Beneficiumjat sollicitalta. Azert hogy jóvendőben az it valo Ecclesianak szolgállyon, conferált az Tanacz Talleros 50.”. Ld.: MNL. HBMLt. IV. A. 1011/a. 17. köt. (1667–1670) 1668. január 16.

⁶⁷ Opponens: RMK III. 2241.; respondens: N. Arnoldi, *Lux in tenebris*, Franekeriae, 1665.. (ld.: HEREPEI, 1971. 58. p.); carmen: RMK III. 2373.

⁶⁸ *De Apparitione Spirituum* témában P. Moll vezetése alatt doktorált 1666 februárjában Franekerben. Ld.: Auditorium Academiae Franekerensis. Bibliographie der Reden, Disputationen und Gelegenheitsdruckwerke der Universität und des Athenäums in Franeker, 1585–1843. Hrg.: Postma, Ferenc – Sluis, Jan van. Leeuwarden, 1995. (Fryske Akademy, 460.) G/1666.2.; RMK III. 2325.

⁶⁹ TTREL, I. 1. a) 2. köt. 118. p.

⁷⁰ TTREL, I. 30. a. 1. köt.

⁷¹ TTREL, I. 1. a) 2. köt. 176. p.

⁷² A bibliai nyelvezet forrásszövegeinek a felfejtéséért a sárospataki homiletikatörténeti főszemináriumom hallgatóinak (Kobrin Mihály, Kocsis Sándor, Nyakas Gergő, Smajda Viktória, Széles Jákób) munkáját illesse köszönet. A revideált Károli ld. a biblia.hu nevű honlapon – 2017. február.

[*1v]

„És adott az egyiknek öt talentumot, a másikkal kettőt, a harmadiknak pedig egyet, kinek-kinek az ő erejéhez képest; és azonnal útra kelt.” (Mt 25,15)
 „Meg ne vesd a kegyelemnek benned való ajándékát, a mely adatott néked a prófétálásra, a Tanítók kezeinek reád tevésével” (1Tim 4,14)

[*2r] Ajánlólevél

Az én Mennyei dicsőséges Istenemnek az én Uram Jézus Krisztusban, szerelmes Atyámnak, jó gondviselő, tápláló Pásztoromnak. *Áldás és dicsőség és bölcsesség és hálaadás és tisztesség és hatalom és erő a mi Istenünknek mind örökkön örökké, Ámen* (Jel 7,12).

Én Mennyei dicsőséges Istenem, az én Uram Jézus Krisztusban szerelmes Atyám, jó gondviselő, tápláló Pásztorom, *akitől vagyton minden jó adomány és tökéletes ajándék* (Jk 1,17). *Én alávaló por, hamu, féreg* (1Móz 18,27; Zsolt 22,7).⁷³ E' világnak erőtlensége, e' világnak nemtelensége (1Kor 1,27).⁷⁴ Mivel fizessek, oh, én Uram, minden én hozzám való jótéteményedért? (Zsolt 116,12).⁷⁵ *Kisebb vagyok minden te jótéteményednél, és igazságodnál, melyet cselekedtéssel én velem, te szolgálóddal* (1Móz 32,10).⁷⁶ Az üdvösségnek elvételére elrendeltél az én Uram Jézus Krisztus által (1Thessz 5,9). *Mielőtt megformáltalak az anyaméhben, már ismertelek, és mielőtt a világra jöttél, megszenteltelek, népek prófétájává tettelek* (Jer 1,5).

Jó Istenem voltál, oh, én jó Istenem: mert mikor csecsszópor koromban⁷⁷ testi szüleim, mind Atyám, mind Anyám elhagynának (Zsolt 27,[10])⁷⁸ Atyám helyett⁷⁹ való jó gondviselőt rendeltél Diószegi városának már ötödszöri mostani főbíráját Konta György urat,⁸⁰ aki a diószegi iskolában,⁸¹ azután a váradi iskolában⁸² rólam gondot viselt, és minden szükségemben táplált.

⁷³ „Bár én csak por és hamu vagyok” (1Móz 18,27); „De én féreg vagyok” (Zsolt 22,7).

⁷⁴ „Sőt azokat választotta ki az Isten, akik a világ szemében bolondok, hogy megszégyenítse a bölcséket, és azokat választotta ki az Isten, akik a világ szemében erőtlének, hogy megszégyenítse az erőseket” (1Kor 1,27).

⁷⁵ „Mivel fizessek az Úrnak minden hozzám való jótéteményéért?”

⁷⁶ „Kisebb vagyok minden te jótéteményednél, és igazságodnál, melyet cselekedtéssel a te szolgálóddal”.

⁷⁷ „Születésem óta a te gondod voltam; anyám méhétől fogva te voltál Istenem” (Zsolt 22,11).

⁷⁸ „Ha atyám és anyám elhagynának is, az Úr magához vesz engem” (Zsolt 27,10).

⁷⁹ Egy személyre illik ez a leírás az iskolatörténeti adatok alapján: Diószegi P[ap] István (1611–1635k).

⁸⁰ Az 1679-es évre megválasztott főbíró 5. ciklusa nem folyamatos 5 évet jelent, mivel a mezővárosok évente váltottak, hanem akár az illető 21 éves kora óta eltelt évek közötti 5 külön évet. Molnár János már idézett könyve nem tartalmaz erre semmi pontosabb megjelölést, és az Érmelléki Egyházmegye iratai sem, amely Molnár alapforrását jelentette.

⁸¹ Ahogy a főbíróról, úgy a városi iskoláról sincs adat.

⁸² A váradi iskoláztatáshoz Herepei adattára nem tartalmaz idevágó részt. A többi életrajzi adat alapján Diószegi talán az 1650-es évek második felében járhatott Váradra, ekkor itt tanítottak: Tarpai Szilágyi András (1652–57), Szatmári Baka Péter (1653–54), ifjú Geleji Katona István (1653–55) és id. Köleséri Sámuel (1657–59).

Minekutána [*2v] [berettyó]újfalusi⁸³ iskolamesterségemet boldogul eltöltöttem volna, amaz boldogtalan esztendőkb⁸⁴ (melyekben elvételék a szegény magyar Izráeltól a dicsőség (1Sám 4,22)⁸⁵ és elesett a mi fejünknek koronája (JSir 5,16).

Oh, mely sokszor sok veszedelemtől szabadítottál, meg oh, én jó Istenem. E' boldogtalan időben boldogtalanná lettem, mert tégedet én jól tevő Isteneimet, káromló, háborgató, bosszantó voltam, de én rajtam édes Atyám megkönyörültél (1Tim 1,13).⁸⁶ Ama *Magyar Jeruzsálemben*⁸⁷ a debreceni dicséretes iskolában, ama tudós Gamálielek lábainál⁸⁸ letettél.⁸⁹

⁸³ Berettyóújfaluban Zoványi szerint Diószegi 1657-től tartózkodott s 1660-tól már Debrecenben volt. A fent idézett iskolatörténeti adatok alapján ez pontosítható: 1659-ben már biztosan a cívisvárosban élt.

⁸⁴ A Jeremiás siralmaira való utalás és a zsidó–magyar sorspárhuzam alkalmazása, majd később a szövegben „amaz *Magyar Jeruzsálemben a' Debreczeni* dicséretes Scholában” metafora ismét csak felidézi id. Köleséri Sámuelnek a *Bánkódó lélek nyögési* (Debrecen, 1666) címen kiadott jajjos imádságait, melyek Várad elestét (1660 augusztus) idézték meg ekként a zsidó–magyar sorspárhuzam képeivel, és ezzel kijelölték a fatális évekről való gondolkodás nyelvi erőterét. Az 1657-től bekövetkezett tatárdúlás a kortársak szemében az 1657–58-as évekhez kötődött, és nagyjából Apafi fejedelemiségének első éveig tartott (1661–62). Ezek szerint Diószegi 1657–58-ban (talán még 1659-ben is) lehetett újfalusi rektor.

⁸⁵ „Oda van Izrael dicsősége, mert elvételék az Isten ládája” (1Sám 4,22).

⁸⁶ Jóllehet előbb őt káromló, az övét üldöző és erőszakos ember voltam, mégis irgalmat nyertem, mert hitelenségemben tudatlanul cselekedtem (1Tim 1,13). A „fatális esztendő” ellenére Diószegi élete megmaradt, de e metaforikus mondat mögött, melyben az Istent bosszantó felfogását idézte meg, a rákövetkező mondat indoka sejlik fel: Debrecenbe futott, azaz az újfalusi iskolamesterségét elhagyta.

⁸⁷ Zsidó–magyar sorspárhuzam kedvelt szintagmája: az erősség, amelyet az Úr véd, még megtartott a veszedelmek idején. Magyar párjai még a 17. században: Várad, Kassa.

⁸⁸ Utalás Pál apostol beszédére: „Gamáliél lábainál kaptam nevelést az ősi törvény szigora szerint, és én is így rajongtam Istenért, ahogyan ma ti mindnyájan.” (ApCsel 22,3; 5,34). Gamálielek néven Martonfalvi Tóth György és Debreceni Szűcs János nevű tanárait utalt. Ld. MAKKAI LÁSZLÓ: Debrecen iskolájából ország iskolája. (1660–1703) In: A Debreceni Református Kollégium története. Főszerk.: Kocsis Elemér. Debrecen, 1988. 52. p. A franekeri doktoriját Debrecen akkori lelkészeinek és ennek a két, egykori collegiumi tanárának ajánlotta. (RMK III. 2325.)

⁸⁹ A debreceni beiratkozása 1659-ben történt. Ld. SZABADI, 2013. I. 288., 2126. sz. Az ebben a forrásban itt található egyéb bejegyzések értelme: Rector Debreceniensis (1666–68-ra vonatkozik). Promotus in Academiis (1663-tól érvényes kijelentés). A városi jegyzőkönyvek töredékesen erről az időszakról. – MNL. HBMLt. IV. A. 1011/a. 15. köt. (1658–1664) Ez az a bizonyos kötet, amelynek az első harmada hiányzik (csak 1661-től olvasható folyamatosan), mivel az egyik háborús időszakban (1705) a városra törő kurucok, majd németek feltörve a Titkos levéltárat, azt feldúlták, s ezt a kötetet szétszabdalták, s ez olyan látványos, hogy a katona kardjának ívét is valósággal ki lehet rajta tapintani.

Oh, én jó Istenem, mely sok jóakarót szerzettél. Először ama boldog emlékeztű *Biczó Istvánt* Debrecen városának akkori főbíráját, aki a deáki sereg előtt való éneklésre elő állított.⁹⁰

Oh, én jó Istenemnek hozzám való jó volta, rendeltél nekem jóakarókat. *Tiszt[eletes] Dobozi István*, Debrecen városának mind[en]ek felett való, többszöri főbíráját,⁹¹ akinek unokáit⁹² (mostan szépen virágzó becsületes ifjú embereket) tanítottam.⁹³

Oh, én jó Istenemnek hozzám való nagy jó volta! *Tiszteletes Erdődi János* uram főbíróságában,⁹⁴ felindítottad annak az ekklézsiának régen fénylő csillagát⁹⁵ *Tiszteletes Komáromi Csipkés György*⁹⁶ uramat, és az ő kegyelme instan-

⁹⁰ Biczó István több ízben is volt debreceni főbíró. Ez megtörténhetett az 1653-as évben, 1661 végén (Vígkedvű Mihály kivégzése után, szeptember 1. – december 31. közt) és 1663 tavaszáig (március 29-én temették). Mivel Diószeginek a kántorságról való lemondása 1663 januárjában történt, az kiesik; az első időszakban pedig még váradi diákként tanult, tehát marad a középső periódus. Azaz a berettyóújfalui rektorság után beállt vénfejjel (24 éves körül járt ekkor) újra a diákok közé (1659), és 1661 őszétől pedig kántorként keresett pénzt legalább 1,5 évig. A „boldog emlékeztű” szintagma utal arra, hogy Biczó főbíró nincs már az élők sorában a könyv kiadásakor.

⁹¹ 1650 második fele, 1652, 1654, 1656, 1658, 1660, 1662, 1664, 1669, 1671, 1673, 1675. SZŰCS, 1871–1872. II. 536. p. Dobozi I. István (1605–1679) első felesége Biczó István Anna nevű lánya (1628–1667) volt. Tehát Diószegi magántanára volt Dobozi I. István unokáinak, akik egyben Biczó István dédunokái voltak. Mivel az *Ajánlólevél* még élőként hivatkozik rá, s Dobozi I. Istvánt pedig 1679. augusztus 2-án temették, tehát ez előtt készült a szöveg. Temetéséről fennmaradt két halotti beszéd: KABAI BODOR GELLÉRT. A jó előljáróknak a nép közzül való kiesésének káros voltáról való edgyügü Elmélkedés. [Halotti beszéd id. Dobozi István felett.] Debrecen, 1679. (RMKP 2094.); ID. KÖLESÉRI SÁMUEL: Istennek s Nemzetnek végig híven szolgáló David patriarcha. [Halotti beszéd id. Dobozi István felett.] Debrecen, 1679. (RMKP 2095.)

⁹² Dobozi I. István első nejétől 3 lánya (Anna, Erzsébet, Katalin) és 1 fia (János) maradt, a második neje pedig egy lányt (Balogh Kata) hozott a házasságba (aki Komáromi Csipkés György felesége lett). János (1636–1666) fiának 3 fia (István, János, Mihály) s 1 lánya született (Erzsébet), kik közül időrendi okok miatt 2 fia jöhet szóba, mint tanítvány: Dobozi II. István (1657–1709) és Dobozi III. János (1659–1704).

⁹³ A fiúk virágkora 20–22 éves kort rejt, amikor Dobozi II. István már házas ember volt, s jómódú debreceni kereskedő. A debreceni Collegiumban tanult (de nem iratkozott be városi civis), majd külföldön is járt. Egy Zürichben fennmaradt levél szerint 1676-ban Bécsen keresztül (a kereskedelmi úton) készült Zürichbe Heidegger professzorhoz tanulni. Ld.: Zentralbibliothek Zürich. Mss D 181. Nr. 111. Nagypapához hasonlóan városi szenátor, majd többszörös főbírója volt Debrecennek (1686-tól). Ld.: BALOGH ISTVÁN: Dobozi István debreceni főbíró levelei gr. Károlyi Sándorhoz, 1703–1709. Debrecen, 1986. (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai, 14.) (továbbiakban: BALOGH, 1986.) 5–6. p. Neje Komáromi Csipkés György Kata nevű lánya lett, tőle 11 gyermeke született. Egyik fia, IV. István már Franekert is látogatta (1700–1701, BOZZAY-LADÁNYI, 2007. Nr. 605.), Angliát és Németalföldet kétszer felkereste diplomáciai útjain. BALOGH, 1986. 10. p. János pedig nagyatyai birtokán gazdálkodott ez időben.

⁹⁴ Erdődi János többször volt debreceni főbíró: 1663 tavaszától az év végéig, 1665-ben és 1667-ben (SZŰCS, i. m., 536). A beadvány még Biczó István idején történt, annak elbírálása, mint azt fent idéztem, 1663 májusában.

⁹⁵ Dán 12,3.

tiájára⁹⁷ annak a dicséretes *emlékezetes Patmosznak*,⁹⁸ Debrecen városának költségével, idegen országba küldtél.⁹⁹

Oh, én jó Istenemnek hozzám való nagy jó volta! Mely boldog úttal, boldog előmenetellel, mely változás nélkül való egészséggel megáldottál, minden tudományban boldogul boldogítottál, azokban az idegen országokban levő, Angyal tudományú¹⁰⁰ Tudós emberek száma közé számláltál.¹⁰¹

Oh, én jó Istenemnek hozzám való nagy jó volta! Édes haza nélkül való hazámba meghoztál, a nagy hírrel tündöklő debreceni iskolában iskolai Mesterségre (tanárságra) elő állítottál.

Oh, én jó Istenemnek hozzám való nagy jó volta! Az én tudós Gamálielemnek Tiszteletes Martonfalvi uramnak,¹⁰² kollégaságában két esztendeig boldogul boldogítottál.¹⁰³

Oh, én jó Istenemnek hozzám való nagy jó volta! Visszafordítottál az én hazámba Jákob módjára, hogy lennék az én Anyámnak anyja,¹⁰⁴ és külső-belső minden áldásoddal bőven megáldottál.

Kiváltképpen, *oh, én jó Istenem*, már tíz eszten-[*3r] dők leforgása alatt a te szent igédnek prédikálásában,¹⁰⁵ az erőtlenségem által¹⁰⁶ a te nagy erődöt kijelentetted.

Oh, én jó Istenem kimondhatatlan jó voltodat közölted én velem; mit tudok Uram, oh, én jó Istenem adni? Hanem mind e' világ előtt hálaadással emlegetem Felséged én hozzám való jó voltát! Mit tudok Uram adni, hanem amit énnekem adtál, ím, nyereségre újabban kiadom,¹⁰⁷ viseljed gondját.

Oh, én jó Istenem e' kis Tálentumnak hadd jöjjön bőséges nyeresége Felséged által, hadd épüljön a te szent Anyaszentegyházad, hadd növekedjék a te dicsőséged, hadd bízzanak¹⁰⁸ az erőtlenek te benned.

⁹⁶ (1628–1678) református lelkész, debreceni collegiumi professzor, hollandiai doktorátussal, városi lelkész.

⁹⁷ Ennek a támogatásnak (instantia jelentése: kérelem), ha volt, írásos nyoma nem maradt.

⁹⁸ Utalás Patmosz szigetére, ide számúzték János apostolt, aki itt látta a látomásait (Jel 1,9). Debrecen metaforája itt a menedék és a tiszta Látás helyszínéként értendő.

⁹⁹ Cf. MNL. HBMLt. IV. A. 1011/a. 15. köt. (1658–1664), 1663. május 7.

¹⁰⁰ Cf. egyrészt az ördögi tudomány ellentéte (ApCsel 8,9), másrészt az ószövetségi angyaloknak a többszörösen ebben a szövegben is megidézett Jákob-történetbeli szerepére is lehet utalni.

¹⁰¹ Ez a teológiai doktori fokozat (SSTD) megszerzésének körülírása.

¹⁰² Martonfalvi Tóth György (1635–81), váradai, majd debreceni collegiumi professzor. Előtte Debreceni Szűcs János (1659–65), őt követően pedig Újlaskói Lőrinc (1668–71) volt lektorként foglalkoztatva. Ld. MAKKAI, i. m., 52.

¹⁰³ Az 1666 és 1668 közti tanárságáról van szó.

¹⁰⁴ Az 1Móz 32,9-re utal, Jákob hazatérésének ígéretére.

¹⁰⁵ Az 1668 és 1678 közti diószegi lelképásztorkodására utal.

¹⁰⁶ „az én erőm erőtlenség általvégeztetik el” (2Kor 12,9).

¹⁰⁷ Cf. Mt 25,14-37.

¹⁰⁸ Cf. „Azért te benned bíznak, a kik ismerik a te nevedet; mert nem hagyta el, Uram, a kik keresnek téged” (Zsolt 9,11); „Ő vette el a mi erőtlenségünket” (Mt 8,17).

Oh, én mennyei dicsőséges, jó Istenem! Felségednek ajánlom, ez írásom, én magamat, minden szándékomat, a fent említett és számos jóakarómat, e sok iga alatt¹⁰⁹ levő [bihar]diószegi szent gyülekezetet egészen, melyet, oh, én jó Istenem e' sok idők alatt, az én pásztorságom alá bízta. Tarts meg Uram, szenteld magad számára, és jövendőben dicsőíts meg, Amen!

Felségednek méltatlan, együgyű
hivatalos szegény szolgája
Diószegi István

¹⁰⁹ „A kik iga alatt vannak, mint szolgák, az ő uraikat minden tisztességre méltóknak tekintsék, hogy Isten neve és a tudomány ne káromoltassék” (1Tím 6,1).